

Руслан АТАМАНЮК

ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Резюме. Ефективне використання трудового потенціалу передбачає повне, раціональне та продуктивне його використання у відповідності до його якісних та кількісних характеристик. Аналіз ефективності використання трудового потенціалу має проводитись в розрізі таких аспектів: з позиції оцінки ступеня повноти, продуктивності та раціональності реалізації трудового потенціалу. Виконання аналізу ступеня продуктивності використання трудового потенціалу має спиратися на обчислення вартісних та натуральних показників ефективності праці, аналіз дії можливих факторів підвищення продуктивності праці та ролі трудового потенціалу у зростанні ефективності використання основних виробничих фондів сільськогосподарських утворень. У статті досліджено ефективність використання трудового потенціалу сільського населення з позицій оцінки продуктивності, повноти та раціональності його реалізації. Визначено основні тенденції використання трудового потенціалу населення в сільській місцевості та напрямки удосконалення цього процесу в Україні.

Ключові слова: сільське населення, трудовий потенціал сільського населення, відтворення трудового потенціалу, ефективність використання, суспільне виробництво, сільськогосподарські утворення, продуктивність праці, фаза відтворення, ефективність праці, раціональність реалізації трудового потенціалу.

Ruslan ATAMANYUK

USE OF LABOUR POTENTIAL OF UKRAINE'S RURAL POPULATION

Summary. The main problem with use of labour potential of Ukraine's rural population lies in provision of a prolific employment and efficient working of staff at agricultural entities. Consumption phase plays a key role in the process of reproduction of labour potential. The effectiveness of social production depends on the conditions under which the labor potential is used. Only at this stage the positive and negative aspects of the phases of reproduction of labor potential, its formation and distribution, are revealed. Efficient use of labor potential assumes its full, rational and productive use in accordance with its qualitative and quantitative characteristics. Analysis of the effectiveness of labor potential should be carried out in the context of the following aspects: from the perspective of assessing the level of completeness, performance and utilization efficiency of the labor potential. Analyzing the degree of productivity of labor potential should be based on calculation of cost data and physical indicators of labor efficiency, an impact analysis of possible factors to increase workforce productivity and employment potential role in improving the efficiency of basic production assets of agricultural entities. The paper studies the efficiency of labor potential of rural population from the standpoint of assessment of its performance, completeness and efficiency of implementation. The main trends in the use of labor potential of the rural population and improving this process in Ukraine have been defined.

Key words: rural population, labour potential of rural population, reproduction of rural potential, utilization efficiency, social production, agricultural entities, workforce productivity, reproductive phase, labour efficiency, rationality of labour potential implementation.

Постановка проблеми. Основна проблема використання трудового потенціалу сільського населення України полягає в забезпеченні його продуктивної зайнятості та в ефективному використанні працівників сільськогосподарських утворень. Вирішальне значення у процесі відтворення трудового потенціалу належить фазі споживання. Від того, в яких умовах використовується трудовий потенціал, залежить ефективність суспільного виробництва. Тільки на цій стадії виявляються позитивні та негативні сторони фаз відтворення трудового потенціалу – його формування та розподілу.

По аналогії з відтворенням матеріального продукту, відновлення трудового потенціалу в теоретичному плані можна трактувати як процес відтворення специфічного реального продукту суспільства у вигляді взаємодії окремих фаз [1, с. 10; 2, с. 349]:

– формування трудового потенціалу – постійне відновлення трудового потенціалу на основі безперервного відтворення населення (народження людей та досягнення ними працездатного віку), а також набуття фізичних та кваліфікаційних здібностей до праці за допомогою систем загальної і спеціальної освіти, охорони здоров'я і фізичного виховання;

– розподіл і перерозподіл трудового потенціалу за сферами зайнятості, видами робіт, родом діяльності, підприємствами, організаціями, галузями народного господарства, економічними регіонами. Перерозподіл здійснюється у формі руху робочої сили згідно її попиту і пропозиції на ринку праці;

– використання (споживання) трудового потенціалу полягає у його функціонуванні на підприємстві, в організаціях і в економіці країни в цілому, причому своє матеріальне втілення робоча сила отримує в кінцевому продукті праці.

Виступаючи заключною стадією відтворення трудового потенціалу і початковим етапом відтворення суспільного продукту, споживання трудового потенціалу означає сам процес праці, застосування на практиці загальних та професійних знань працівника [3]. При цьому вплив фази використання на інші елементи відтворювального циклу, зокрема, на процеси пов'язані з фазою формування трудового потенціалу, явно виходить за межі звичайної «зворотної дії» вторинного явища на первинне і нерідко виступає у ролі визначального [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів використання трудового потенціалу сільського населення присвячено праці видатних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: О.А. Бугуцького, І.К. Бондар, В.С. Дієсперова, В.К. Горкавого, О.І. Здоровцова, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, В.Ф. Машенкова, В.І. Лишиленка, І.І. Лотоцького, І.І. Лукінова, С.І. Пирожкова, П.Т. Саблука, М.Ф. Самодурової, В.С. Стешенко, С.Г. Струмліна, К.І. Якуби та інших.

Разом з тим потребують дослідження сучасні особливості використання трудового потенціалу сільського населення та визначення перспектив підвищення ефективності його реалізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз ефективності використання трудового потенціалу сільського населення в сучасних умовах господарювання на основі аналізу продуктивності, повноти та раціональності його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Ефективне використання трудового потенціалу передбачає повне, раціональне та продуктивне використання останнього у відповідності до його якісних та кількісних характеристик. Аналіз ефективності використання трудового потенціалу, таким чином, має проводитись з трьох боків: з позиції оцінки ступеня повноти, продуктивності та раціональності реалізації трудового потенціалу.

Виконання аналізу ступеня продуктивності використання трудового потенціалу має спиратися на обчислення вартісних та натуральних показників ефективності праці, аналіз дії можливих факторів підвищення продуктивності праці та ролі трудового потенціалу у зростанні ефективності використання основних виробничих фондів підприємства.

Відповідно до цього ефективність суспільної праці в макроекономічному аспекті можна визначити через показник зміни реального валового внутрішнього продукту (ВВП).

Однак останній можна назвати показником ефективності суспільної праці лише з певними припущеннями, адже зростання ВВП може відбуватися і в умовах екстенсивного використання наявних в суспільстві ресурсів. Тим часом скорочення у ВВП частки продукції, яка виробляється добувною та сировинними галузями, а також зниження чисельності зайнятих у всіх сферах економічної діяльності та в галузях економіки, наявність високого рівня безробіття дають підставу розглядати ВВП у якості показника ефективності суспільної праці.

Аналіз динаміки ВВП протягом 2008-2012 рр. свідчить про зростання продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення.

Протягом досліджуваного періоду зростання реального ВВП у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві склало 71,28 % [5].

У добувній промисловості таке зростання дорівнювало 116,31 %, у переробній – 150,68 %, у будівництві – 257,1 %.

Застосування показника валової доданої вартості (ВДВ) для аналізу продуктивності використання трудового потенціалу, є доречнішим внаслідок неврахування витрат на проміжне споживання, питома вага яких у ВВП є досить високою. Однак аналіз динаміки ВДВ підтверджує позитивну динаміку продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення.

У таблиці 1 представлено показники валової доданої вартості сільського господарства, мисливства та лісового господарства за період із 2008 р. по 2012 р. [5,6].

Валова додана вартість у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві

Table 1

Gross value added in agriculture, hunting and forestry

Показник	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
ВДВ у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, у фактичних цінах; млн. грн	29 059	85 668	94 801	98 410	113246
Частка ВДВ сільського господарства, мисливства та лісового господарства у структурі ВДВ, %	12,1	11,9	10,4	8,6	7,6

Як бачимо, зростання валової доданої вартості у фактичних цінах протягом 2008-2012 рр. склало 84 187 млн. грн або 289,7 %. Проте в порівняних цінах темп росту ВДВ у 2012 р. в порівнянні з 2011 р. дорівнював 94,8 %. Тобто скорочення склало 5,2 %. Така ж тенденція прослідковується і при аналізі ВВП – зниження на 5,3 % [5].

У 2008 році величина ВДВ, створена у будівництві за рахунок одного працюючого, була більш ніж у 4 рази вищою, ніж у сільському господарстві. Враховуючи той фактор, що чисельність зайнятих у сільському господарстві була досить значною (20,4 % від загальної чисельності зайнятих у галузях економіки), це свідчить про низьку ефективність використання трудового потенціалу працівників зазначеної галузі. У 2012 році величина ВДВ, створена у сільському господарстві (32,5 млн. грн.), перевищила відповідний показник у будівництві (31 млн. грн), який майже не змінився в порівнянні з 2008 роком, на 1,5 млн. грн при збільшенні зайнятості у будівництві на 23,6 % і зменшенні у сільському господарстві на 17,8 %. Проведений аналіз свідчить про вагоме зростання продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення на протязі досліджуваного періоду.

У підвищенні ефективності використання основних фондів незаперечна роль відводиться особистому фактору виробництва. У зв'язку з цим слід відзначити зростання фондівіддачі впродовж 2008-2012 рр. в сільському господарстві в 1,3 рази. Таке зростання насамперед було викликане значним зношенням основних фондів сільськогосподарських підприємств, яке призвело до зниження їх вартості. З іншого боку продуктивність праці зросла, але основною причиною такого зростання стало зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві.

Узагальнюючим показником продуктивності праці виступає виробництво валової продукції з розрахунку на середньорічного працівника у вартісному виразі, або річна продуктивність праці. Цей показник, обчислений у порівняних цінах до 2010 р., дозволяє оцінити динаміку продуктивності праці як в цілому по сільськогосподарському виробництву, так і по галузях рослинництва і тваринництва.

До 1990 р. рівень продуктивності праці у аграрному секторі економіки характеризувався тенденцією до зростання. Хоча навіть тоді, досягнутий рівень, був меншим порівняно з Німеччиною в 3 рази, Францією – в 4, Великою Британією – 4,5, Канадою – 5,7, США – 8,5, Чехословаччиною – 1,6, Угорщиною – в 1,8 рази [7].

Нижчі в порівнянні з 1990 р. темпи зростання продуктивності праці у сільському господарстві спостерігалися до 2008 р. включно [6]. Лише протягом 2009 р. зростання продуктивності праці склало 13,6 % по сільськогосподарському виробництву всього і 21,7 % по рослинництву. Зростання ж виробітку у тваринництві почалося у 2010 р., збільшившись в порівнянні з 1990 р. на 30,1 %. Найвищі темпи зростання можна спостерігати у 2012 р.: по сільському господарству – 66,8 %, по рослинництву – 49,2 %, по тваринництву – 102,7 %.

Отже, продуктивність використання трудового потенціалу сільського населення протягом періоду з 2008 р. по 2012 р. зросла, про що свідчить динаміка наведених вище показників.

При виконанні аналізу повноти використання трудового потенціалу визначенню мають підлягати перш за все показники рівня зайнятості та фонду використання робочого часу.

Чисельність економічно активного населення у віці 15-70 років у сільській місцевості

протягом досліджуваного періоду зросла на 6,4 % (419 тис. осіб); у працездатному віці – на 2,4 % (144,9 тис. осіб). Рівень економічної активності населення склав відповідно 65,1 % та 72,3 % із зростанням на 5,6 % та 2 %. Із 40,5 % для населення віком 15-70 років і 29,7 % для працездатного населення до 34,9 % та 27,7 % відповідно зменшились рівні економічної неактивності сільського населення.

Відбувається зростання чисельності зайнятого сільського населення: на 8,1 % у віці 15-70 років, на 4 % – працездатного віку. Рівень зайнятості зріс на 6,1 % та 2,9 % відповідно і склав 61,6 % та 67,8 %.

Рівень безробіття зменшився в порівнянні з 2008 роком на 1,6 % для населення віком 15-70 років і на 1,5 % для працездатного населення. У 2009 році можна було спостерігати значне зростання чисельності та рівня безробіття із наступним зменшенням цих показників протягом 2010-2012 рр. у 1,5 рази.

У таблиці 2 наведено основні показники, які характеризують повноту використання трудового потенціалу сільського населення у 2008-2012 рр. [5, 8].

Таблиця 2

Основні показники повноти використання трудового потенціалу сільського населення

Table 2

Main indicators of complete usage of labor potential of rural population

Показник	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Економічно активне населення, тис. осіб:					
- у віці 15-70 років	6 555,4	6 697,9	6 987,0	6 949,8	6 974,4
- працездатного віку	5 946,8	6 017,3	6 071,0	6 060,8	6 091,7
Рівень економічної активності населення, %:					
- у віці 15-70 років	59,5	61,2	64,1	64,2	65,1
- працездатного віку	70,3	71,0	71,8	71,8	72,3
Зайняте населення, тис. осіб:					
- у віці 15-70 років	6 099,4	6 137,2	6 586,1	6 548,3	6 595,0
- працездатного віку	5 491,5	5 459,8	5 671,4	5 659,5	5 712,3
Рівень зайнятості населення, %:					
- у віці 15-70 років	55,4	56,1	60,5	60,5	61,5
- працездатного віку	64,9	64,4	67,1	67,0	67,8
Безробітне населення, тис. осіб:					
- у віці 15-70 років	456,0	560,7	400,9	401,5	379,4
- працездатного віку	455,3	557,5	399,6	401,3	379,4
Рівень безробіття населення, %:					
- у віці 15-70 років	7,0	8,4	5,7	5,8	5,4
- працездатного віку	7,7	9,3	6,6	6,6	6,2
Економічно неактивне населення, тис. осіб:					
- у віці 15-70 років	4 458,2	4 249,3	3 907,9	3 867,2	3 745,4
- працездатного віку	2 512,5	2 462,6	2 385,7	2 386,2	2 337,1
Рівень економічної неактивності населення, тис. осіб:					
- у віці 15-70 років	40,5	38,8	35,9	35,8	34,9
- працездатного віку	29,7	29,0	28,2	28,2	27,7

Аналіз наведених показників свідчить про зростання повноти використання трудового потенціалу сільського населення, проте для більш детальної характеристики необхідно дослідити рівень використання фонду робочого часу. У 2012 році в порівнянні з 2008 роком спостерігається незначне підвищення коефіцієнта використання табельного фонду робочого часу у сільському господарстві – на 0,051 або на 6 %. Його значення у 2012 році дорівнювало 0,89. Такий показник є одним із найвищих серед галузей економіки і підтверджує зменшення рівнів прихованого безробіття та зростання повноти використання трудового потенціалу сільського населення.

Наступним етапом аналізу ефективності використання трудового потенціалу сільського населення є оцінка ступеня раціональності його реалізації, де мають бути розглянуті показники, які характеризують ефективність функціонування ринку праці. Адже саме на цьому ринку виявляється економічна активність населення через визначення чисельності частково або повністю зайнятих, безробітних, економічно неактивних осіб, а також кількості та структури вільних робочих місць (вакантних посад).

Для аналізу раціональності використання трудового потенціалу передусім необхідно порівняти обсяги та структуру попиту та пропозиції робочої сили, охарактеризувавши їх в динаміці. Найвищі темпи зростання попиту на робочу силу у сільському господарстві спостерігалися в 2010 р. – 146,5 % в порівнянні з 2008 р. Проте вже з 2011 року відбулося зменшення темпів росту попиту на робочу силу і у 2012 р. цей показник був меншим за відповідний показник 2010 р. на 42,5 % майже зрівнявшись із рівнем 2002 р. [6]

У 2008 р. чисельність зареєстрованих безробітних серед сільського населення була найвищою: в порівнянні її зростання складало 63 %. Протягом 2008-2012 рр. даний показник зменшився на 22,2 %. Проте навантаження на одне робоче місце залишається досить високим, хоч протягом 2008-2012 рр. можна спостерігати зменшення цього показника із 59 осіб до 48 осіб на одне вільне робоче місце. Рівень зареєстрованого безробіття у 2012 р. зменшився в порівнянні із відповідним показником 2008 р., коли він був найвищим (7,5 %), проте по відношенню до 2000 р. зростання складало 27 %.

Протягом 2008-2012 рр. чисельність працевлаштованих зареєстрованих безробітних зростала і склала 200 тис. осіб у 2012 р., що на 80 % більше, ніж у 2008 р. Даний показник складає 57,5 % від кількості зареєстрованих безробітних у службі зайнятості. Отже, ступінь раціональності реалізації трудового потенціалу сільського населення протягом 2008-2012 рр. дещо підвищився. Але в порівнянні із 2000 р. його рівень знизився.

Висновки. В результаті проведеного аналізу ефективності використання трудового потенціалу сільського населення з позицій оцінки ступеня продуктивності, повноти та раціональності його використання виявлено позитивні зміни у динаміці наведених показників.

Про зростання продуктивності праці сільського населення свідчить підвищення показника валової доданої вартості в розрахунку на одного працюючого. Узагальнюючим показником продуктивності праці є виробництво валової продукції з розрахунку на середньорічного працівника у вартісному виразі, або річна продуктивність праці, яка протягом останніх років також підвищується. Підвищення рівня використання табельного фонду робочого часу та збільшення чисельності економічно активного населення і зайнятих у сільській місцевості говорить про покращення рівня повноти використання трудового потенціалу. Підтвердженням цьому є також зменшення кількості економічно неактивних громадян та безробітних. Проте, незважаючи на позитивну динаміку зазначених показників, і рівень економічної активності, і рівень зайнятості сільського населення залишаються доволі низькими. Рівень же безробіття є досить вагомим. Негативним аспектом є значна невідповідність попиту на робочу силу та пропозиції робочої сили у сільській місцевості і відповідне значне навантаження працівників на одне вільне робоче місце, викликане зменшенням попиту на робочу силу починаючи із 2011 р. та зростанням рівня зареєстрованого безробіття.

Отже, зростання ефективності використання трудового потенціалу сільського населення протягом періоду 2008-2012 рр. є незначним. Основною причиною зростання є високі обсяги виробництва продукції та низька в порівнянні із 90-ми роками чисельність працівників. Таке зменшення викликане низьким рівнем заробітної плати у сільськогосподарському виробництві через низьку рентабельність та недосконалість і неврегульованість законодавства та цінової політики та високим податковим навантаженням на фонд оплати праці. Усунення цих суперечностей є запорукою підвищення ефективності як сільськогосподарського виробництва, так і реалізації трудового потенціалу сільського населення.

Conclusions. The analysis of efficiency of use of labor potential of the rural population from the standpoint of assessing the level of performance, completeness and rationality of its use revealed positive changes in the dynamics of these indicators.

Increase of the gross value added per worker shows the growth in labor productivity of the rural population. An aggregate indicator of labor productivity is the gross output per worker in the

average annual value or annual labor productivity, which has also increased in recent years. Increase in level of use of the working time fund and increase in the number of economically active population and employment in rural areas indicates the improvement in the completeness of utilizing the labor potential. This is also proven by reduction of numbers of economically inactive and unemployed citizens. However, despite the positive trend of these indicators the level of economic activity as well as the level of employment of rural population remains low. The level of unemployment is significant. A significant mismatch of labor demand and labor supply in rural areas and the corresponding significant labour burden per one free workplace, caused by a decrease in labour demand since 2011 and increased level of registered unemployment, is a negative aspect.

Thus, the efficiency of utilization of the rural population's labor potential during 2008-2012 has slightly increased. The main reason for the increase is high production volumes and low number of employees compared to the 90-ties. Such reduction is due to low wages in agricultural production caused by low profitability, imperfect and unsettled law and pricing as well as high tax burden on the wage fund. Elimination of these contradictions is the key to improving the efficiency of agricultural production as well as implementation of the labour potential of rural population.

Використана література

1. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
2. Население и трудовые ресурсы: Справочник / Сост. А.Г. Новицкий. – М.: Мысль, 1990. – 398 с.
3. Пирожков С. Воспроизводство трудового потенциала // Экономика советской Украины. – 1991. – № 7. – С. 8-19.
4. Політична економія: Навч. посіб. / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєва та ін.; За ред. д-ра економ. наук К.Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.
5. Самодурова М.Ф. Актуальные вопросы перераспределения и использования постоянной и сезонной рабочей силы в сельскохозяйственных предприятиях АПК. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1986. – 172 с.
6. Статистичний збірник «Економічна активність України 2012» / Державний комітет статистики України. – Київ, 2013. – 215 с.
7. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік / Державний комітет статистики України: за ред. Ю.М. Остапчука. – Київ, 2013. – 390 с.
8. www.ukrstat.gov.ua.